

ЧЕРНЯК О. О.

аспірантка

(Київський університет

інтелектуальної власності та права

Національного університету

«Одеська юридична академія»)

ORCID ID: 0000-0003-0991-4477

УДК 347.91/95:347

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.69>

МЕЖІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено сучасному стану правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні. Розкривається, що концепція прав і законних інтересів дітей є надзвичайно динамічною та змінюється як на міжнародному, так і на національному рівні. У статі обґрунтовується, що звернення до цієї теми є актуальним, оскільки відбиває потребу оновлення доктринальних напрацювань щодо поняття та змісту правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні задля їх відповідності чинному законодавству, що змінюється задля потреб сучасного суспільства. Розглянуто поняття правового регулювання, основні трансформації в національному законодавстві, що регулює права та законні інтереси дітей. Аргументовано доводиться потреба подальшого вдосконалення правового регулювання прав та законних інтересів дітей в Україні. Установлено, що попри значні позитивні зміни останніх років (законодавче закріплення боротьби з булінгом, сучасна адаптація низки освітніх законів, обмеження поширення інформації, що може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дітей у медіа тощо) правове регулювання прав та законних інтересів дітей в Україні потребує змін і покращення як через запровадження елементів правового регулювання прав і законних інтересів дітей у міжнародному праві, так і через напрацювання осучаснених концепцій у межах національної правової парадигми. Тріади «забезпечення-захист-участь» та «економічні-соціальні-культурні права» вимагають від України забезпечення швидких та ефективних змін у правовому регулюванні прав і законних інтересів дітей. Ускладнення правового регулювання прав та законних інтересів дітей викликане ще й тим, що жодна класифікація прав дітей не видається безспірною та всеохопною, так само як і не існує абсолютної межі між правами.

Ключові слова: виховання, дружба до дитини юстиція, забезпечення, завдання держави, законодавство, захист, Конвенція про права дитини, обов'язки батьків, освіта, патріотизм, права дитини.

Cherniak O. O. Limits of legal regulation of the rights and legitimate interests of children in Ukraine

The article focuses on the contemporary state of the legal regulation of rights and legitimate interests of children in Ukraine. It elucidates that the concept of children's rights and legitimate interests is highly dynamic and undergoes changes both at the international and national levels. The article substantiates the relevance of addressing this topic as it reflects the need for updating doctrinal developments regarding the concept and content of legal regulation of children's rights and legitimate



interests in Ukraine to align with the evolving legislation, catering to the needs of modern society. It examines the notion of legal regulation, the principal transformations in national legislation regulating the rights and legitimate interests of children and argues for the necessity of further improving the legal regulation of children's rights and legitimate interests in Ukraine. It is established that despite significant positive changes in recent years (legislative consolidation of combating bullying, modern adaptation of several educational laws, restrictions on the dissemination of information harmful to the physical, mental, or moral development of children in the media, etc.), the legal regulation of children's rights and legitimate interests in Ukraine requires changes and enhancements, both through the introduction of elements of legal regulation of children's rights and legitimate interests in international law and through the development of modernized concepts within the framework of the national legal paradigm. The triads of «provision-protection-participation» and «economic, social, cultural rights» demand Ukraine to ensure swift and effective changes in the legal regulation of children's rights and legitimate interests. The complexity of the legal regulation of children's rights and legitimate interests is also caused by the fact that no classification of children's rights appears undisputed and comprehensive, just as there is no absolute boundary between rights.

Key words: *child-friendly justice, children's rights, Convention on the Rights of the Child, education, legislation, parental duties, participation, patriotism, protection, provision, state tasks, upbringing.*

Вступ. Україна як держава, що прагне вступити до Європейського Союзу, зобов'язана гарантувати відповідність свого законодавства європейським стандартам, зокрема у сфері захисту прав дітей. Це важливий аспект у процесі євроінтеграції, оскільки ЄС установлює високі стандарти в цій сфері й очікує від країн-кандидатів їх відповідності. Україна активно працює над удосконаленням свого законодавства щодо прав дітей. Це включає в себе розроблення нових законів, а також адаптацію чинного законодавства до міжнародних стандартів, зокрема до Конвенції про права дитини, ухвалені ООН. У цьому контексті важливо забезпечити захист прав дітей на всіх рівнях – від принципових аспектів, таких як право на життя, здоров'я та освіту, до питань соціального захисту, включаючи боротьбу з дитячим насильством та експлуатацією. У контексті російського терористичного вторгнення в Україну захист прав дітей стає ще більш актуальним завданням. Конфлікт на сході країни призвів до серйозних загроз для дітей, зокрема до небезпеки фізичного та психологічного травмування, втрати батьків, розлучення з родиною, а також до порушень їхнього права на освіту та безпеку. У цьому контексті уряд України має приділяти особливу увагу захисту дітей у зоні конфлікту та забезпечувати їхню безпеку й підтримку відповідно до міжнародних стандартів та зобов'язань.

Окремі аспекти поняття правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні постійно привертають увагу вітчизняних учених, серед яких – Н. Лінник, О. Кочура, І. Бандурка, О. Кудрявцева, О. Боднарчук, М. Маніна, О. Навроцький, В. Костицький та ін. Проте значну частку досліджень присвячено історичному розвитку концепції прав дітей на теренах України, адже історичний розвиток світового суспільства змусив держави повною мірою застосовувати положення щодо захисту прав дитини, що дозволяли б розвиватися фізично, розумово, морально, духовно й у соціальному сенсі здоровим і нормальним шляхом, і в умовах свободи і гідності, але ще не створено всіх умов, які давали б можливість створити таке середовище, у якому дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації [1]. Також багато досліджень зосереджено на питаннях реалізації прав дітей у конкретно визначеному аспекті – наприклад, щодо прав неповнолітнього потерпілого як учасника кримінального провадження [2].

Мета статті полягає в тому, щоб сформулювати поняття та розкрити зміст правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні. Для досягнення задекларованої мети



окреслено такі завдання: визначити понятійний апарат (поняття права дитини, правове регулювання, дитина), ознайомитися з теоретичними напрацюваннями вітчизняних учених, вивчити міжнародну та національну нормативно-правову базу.

Виклад основних положень. Конвенція про права дитини ООН, ратифікована постановою Верховної Ради України № 789XII (78912) від 27 лютого 1991 р., набула чинності для нашої держави 27 вересня 1991 р., тож її вплив на правове регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні є, на нашу думку, визначальним [27].

Актуальність окресленої теми доводиться суттєвими змінами в сучасному законодавстві щодо прав і законних інтересів дітей, серед яких видається доречним вказати такі: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», що містить визначення поняття булінгу та відповідальності за цькування [10], Закон України «Про медіа», що замінив нечинний з 31 березня 2023 р. Закон України «Про захист суспільної моралі», де ст. 42 названа «захист дітей» та обмежує поширення інформації, що може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дітей [11], Закон України «Про основні засади молодіжної політики», що визначив терміни «дитяча громадська організація» та «дитяче громадське об'єднання» (ЗУ «Про основні засади молодіжної політики», 2021). Також змін зазнала низка законів про освіту, що тісно пов'язані з вищенаведеними нормативно-правовими актами, – наприклад, Закон України «Про освіту» [14].

У межах цього дослідження поняття «дитина» вживається в розумінні ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» особи віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Важко не погодитися з думкою про те, що діти складають особливу категорію населення, яка потребує надання особливого правового захисту через їх фізичну та розумову незрілість, у чітко регламентованому правовому статусі, адже діти більшою мірою за дорослих залежать від держави, оточення та системи соціальних інститутів, а така специфіка прав дитини є підставою для виділення їх в окремий інститут права [3].

Означена тема не може бути повноцінно досліджена без звернення до праць вітчизняних учених, що присвячені поняттю та структурі правового регулювання. Правове регулювання розуміється як основна форма реалізації функцій права; що вивчає механізми правового впливу на суспільні відносини, аналізує співвідношення переконання та примусу в праві [17].

Також правове регулювання розглядається як динамічне явище, а його механізм – як система засобів, що забезпечують дію права у процесі правового регулювання та визначають механізм правового регулювання як набір правових засобів, призначених для моделювання поведінки людей, опосередкованої юридичними категоріями (суб'єктивними правами та юридичними обов'язками) [18]. Досліджуючи правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності, характеризують правове регулювання як здійснюваний усією системою юридичних засобів державновладний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку [19]. Погоджуємося, що в результаті здійснення правового регулювання ті суспільні відносини, які входять до предмета його регулювання, набувають юридичної форми, тобто стають максимально наближеними до визначеної чинним законодавством універсальної моделі відповідних правовідносин [20].

Держави-учасниці Конвенції про права дитини мають реалізувати якнайкраще забезпечення інтересів дітей, ужити всіх необхідних заходів для захисту дітей від певних дій (наприклад, експлуатації) та створити умови для того, щоб діти могли реалізувати право на участь в ухваленні певних рішень. У працях багатьох дослідників це відображено як своєрідна тріада «забезпечення-захист-участь». Також у статті 4 Конвенції про права дитини наводиться тріада «економічні-соціальні-культурні права».

Конституція України чітко визначає в статті 52, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.



Держава заохочує й підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей [15]. Цією статтею, яка ґрунтується на положеннях ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, гарантується рівність дітей у загальногромадянських правах – на навчання, охорону здоров'я та ін. На думку О. Кудрявцевої, визнаючи, що джерела конституційних прав дитини можна класифікувати за сутністю (ті, що закріплюють природні та позитивні, надані державою права дитини); змістом, залежно від типу й виду конституційних прав дитини та правозахисної діяльності в цій сфері; формою (звичаї, договори, нормативно-правові акти, юридичні прецеденти); національною приналежністю (національні та наднаціональні, тобто міжнародні) тощо, відзначимо, що сприйняття всіх цих видів джерел як цілісної системи джерел конституційних прав дитини вбачається можливим насамперед через усвідомлення їх ієрархії [4].

Існує визначення права дитини як певні специфічні потреби та можливості, які необхідні людині віком до 18 років для існування, розвитку та досягнення зрілості [5], однак вважаємо, що таке визначення не охоплює всіх аспектів утілення прав та законних інтересів дітей на сучасному етапі розвитку людства.

У науці права дітей неодноразово намагалися класифікувати, їх перелік постійно пропонують розширити, що почасти є виправданим з огляду на технологічний прогрес. Так, указується, що найчастіше застосовується класифікація прав людини, яка базується на міжнародних пактах про права людини, та зауважується, що будь-яка класифікація є досить умовною, тобто одне й те саме право може належати до різних груп [6].

Права дитини визначаються як передбачені нормами чинного законодавства й гарантовані державним впливом можливості самостійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення благополуччя у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом [7]. Це визначення залишає багато питань для дискусії – що є благополуччям, та як дитині, принаймні до 14 років, реалізовувати будь-які вимоги? У роботі «Класифікація суб'єктивних прав дитини в Україні» також пропонується умовний розподіл прав дитини в такі самостійні групи: природні права й свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини у сфері культурно-духовного розвитку, права дитини у сфері економічних відносин і праці, права дитини у сфері оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім'ї, права дитини, яка має статус біженця або розлучена із сім'єю [7]. Система прав і свобод дитини також зводилася у класифікацію, що походить із взаємовідносин «дитина і сім'я», «дитина і суспільство», «дитина і держава» [9].

Залежно від критеріїв перелік прав може бути і значно ширшим. Так, виділяють такі критерії: 1) право на життя, виживання і вільний розвиток; 2) право на ім'я та на громадянство; 3) право знати своїх батьків та користуватися батьківською турботою; 4) право не розлучатися з батьками наперекір їх бажанням; 5) право на возз'єднання із сім'єю, яка перебуває в іншій державі; 6) право залишати країну та повертатися у свою країну; 7) право на захист у разі незаконного перетину та повернення з-за кордону; 8) право вільно виражати свої думки з усіх питань; 9) право на волю думки, совісті, релігії; 10) право на свободу асоціацій та мирних зборів; 11) право на повну інформацію, яка сприяє благополуччю дитини; 12) право користуватися благами соціального забезпечення; 13) право користуватися послугами системи охорони здоров'я; 14) право на освіту; 15) право на захист від економічної експлуатації; 16) право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень [21].

Погоджуємося з думкою, що зміст заходів державної політики щодо захисту прав дітей не можна відривати від інституційного середовища, територіальних громадян та їх організацій і об'єднань, а запозичення та впровадження досвіду інших країн має відбуватися виважено, на науковому підґрунті, з урахуванням специфіки історичного розвитку, типу соціальної організації та сучасних суспільно-політичних реалій [22] (прикладом державного реагування на виклики часу може бути постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня



2022 р. №302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» [23].

Частково погоджуємося з думкою, що державні інституції досі дотримуються об'єктного підходу, коли дитина розглядається як об'єкт впливу та захисту, а не як суб'єкт правових відносин, і такий підхід закріплено в Законі України «Про охорону дитинства», який уже не відповідає реаліям і вимогам стандартів Конвенції ООН про права дитини [25]. На жаль, також залишається слушним твердження про те, що питання прав дитини так і не потрапило до пріоритету державної політики [26], тож правове регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні потребує використання найкращих наукових та практичних здобутків європейського правового простору та виважених і послідовних змін.

Висновки. Вітчизняне законодавство містить законодавчо закріплене визначення поняття «дитина», що узгоджується з визначенням, викладеним у Конвенції про права дитини. Основні права дитини означаємо такі: право на ставлення, що виключає будь-яку дискримінацію; право на індивідуальність, ідентифікацію (реєстрація, ім'я, громадянство тощо); право на життя та здоровий розвиток в усіх його аспектах; право на освіту; право на захист від експлуатації; право на захист від будь-якої форм жорстокого поводження; право мати погляди та виявляти їх; право на правосуддя. Зауважимо, що жодна класифікація прав дітей не видається безспірною, так само як і не існує абсолютної межі між ними. Хоча це питання викликає постійну цікавість науковців, наявність різноманітних класифікацій не сприяє формуванню належного правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні. Правове регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні має враховувати триади «забезпечення-захист-участь» та «економічні-соціальні-культурні права». Станом на сьогодні правове регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні вже значною мірою адаптувалося до сучасних викликів, однак перерахованих змін у національному законодавстві не достатньо.

Список використаних джерел:

1. Лінник Н.В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства. *Університетські наукові записки*. 2006. №2 (18), с. 41-45. С. 45. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1051.pdf>
2. Кочура О.О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків : НікаНова, 2015. С. 59. URL: <http://surl.li/tkmoX>
3. Бандурка І.О. Права дитини та деякі проблеми, пов'язані з їх застосуванням. *Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика*. Право.ua 2021. № 4. С. 48-55. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/60-Bandurka_IO.pdf
4. Кудрявцева О.М. Джерела права у сфері утвердження та захисту конституційних прав дитини: поняття, види, система. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 31. Том 1. С. 92-97. URL: <http://surl.li/tkmlt>
5. Боднарчук О.І. Поняття та класифікації прав дитини, як складові прав людини. С. 4-8. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/3/3.pdf>
6. Маніна М.А. Особисті права дитини. ISBN 978-966-551-314-8. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. 4. 2013. С. 49-56. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2013/10.pdf
7. Навроцький О.О. Основні підходи до визначення і класифікації прав дитини у вітчизняній юриспруденції. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2017. С. 143-145. URL: <http://surl.li/tkqrv>
8. Навроцький О.О. Класифікація суб'єктивних прав дитини в Україні. *Серія Право*. Випуск 45. Том 1. С. 24-30. URL: <http://surl.li/hlczi>
9. Костицький В.В. Права дитини в Україні. Монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/22618.pdf>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). Закон України від 18.12.2018 року №2657-VIII. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (



11. Про медіа. Закон України 13 грудня 2022 року № 2849-IX. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (
12. Про захист суспільної моралі. Закон втратив чинність на підставі Закону № 2849-IX від 13 грудня 2022 року. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>
13. Про основні засади молодіжної політики. Закон України 27 квітня 2021 року № 1414-IX. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
14. Про освіту. Закон України 5 вересня 2017 року № 2145-VII. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
15. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
16. Коментар до Конституції України. Друге видання, виправлене й доповнене. *Інститут законодавства Верховної Ради України*. Київ, 1998. С. 412.
17. Ківалова Т. С.; Смелянець Г. Є. До питання про поняття і складові методу правового регулювання. *Актуальні проблеми держави і права*, 2003. С. 33-38. URL: <http://www.apdr.in.ua/v21/07.pdf>
18. Куракін О. М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право* / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2015. Т. 1. Вип. 35. Ч. 2. С. 48. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16798>
19. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності. НАН України Інститут держави і права ім. ВМ Корецького. Київ, 2004: автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2004. 18 с.
20. Ваньчук І.Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Вип. 32. Том 1. С. 7-10.
21. Об'єднана асоціація студентів-юристів Закарпаття, Мережа Нідерландських благодійних фондів для Центральної та Східної Європи, Міжобласний благодійний фонд «Фонд розвитку Карпатського євро регіону». *Права дитини та механізм їх захисту*. Видавництво УжНУ «Говерла». Ужгород. С. 1-46. URL: <http://romny-mcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf>
22. Дакал А.В. Державна політика захисту прав дітей як форма розвитку громадянського суспільства. *Наукові перспективи*. 2020. № 6 (6). С. 406-415. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/620/623>
23. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. №302. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
24. Сімейний кодекс України. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
25. Ясеновська М., Бондаренко А. Права дитини. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/prava-dytyny-m-yasenovska-a-bondarenko/>
26. Новосьолова Г.Г. Актуальні проблеми реалізації прав неповнолітньої дитини без згоди одного з батьків при перетині лінії розмежування. *Професійна правнича допомога: сучасний підхід*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 11 грудня 2019 р. Київ. Алерта. 2019 р. С. 163-168.
27. Конвенція про права дитини. Ратифіковано постановою Верховної Ради № 789 від 27 лютого 1991 року. *Верховна Рада України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

